

POVEZANOST SOLIDARNOSTI KAO SOCIJALNOG NAČELA I MORALNE KREPOSTI TE KONCEPTA „POSTATI BLIŽNJI”. POJMOVNA ANALIZA SOCIJALNE ENCIKLIKE *FRATELLI TUTTI*

Marijana Kompes

Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb
Katedra za teologiju
marijana.kompes@unicath.hr

UDK: 330.162+17
27-44:2-423.7
<https://doi.org/10.34075/cs.58.3.2>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 6/2023.

Sažetak

Polazeći od pitanja raskoraka između vjerskih uvjerenja i društvene prakse, rad iz perspektive socijalnog nauka Crkve obrađuje solidarnost kao socijalno načelo i moralnu krepost u njezinoj povezanosti s konceptom „postati bližnji” na temelju socijalne enciklike pape Franje Fratelli tutti (2020.).

Teorijski se sistematizira solidarnost kao načelo višedimenzionalne povezanosti te pitanje prijenosa solidarnosti između dimenzija. Proučava se solidarnost kao moralno-etička krepost kao i solidarnost pod vidom rasta čovječstva bližnjega, ali i rasta čovječstva osobe koja prakticira solidarnost (ultimum potentiae). Rezultati pojmovne analize enciklike Fratelli tutti u kombinaciji s elementima deskriptivne statistike pokazuju povezanost svih razina solidarnosti (mikro, mezo i makro) kao i paradigmatičko proširenje pojma bližnjega kroz novu sintagmu „postati bližnji”. Ona kao originalan doprinos enciklike dalje razvija formulaciju enciklike Sollicitudo rei socialis o tome kako se „strukture grijeha” mogu pobijediti jedino dijametralno oprečnim stavom: zalaganjem za dobro bližnjega. Također sintagma pruža smjernicu za etičko pozicioniranje u odnosu na individualizam, osobito u njegovu ekonomskom obliku.

Ključne riječi: solidarnost, socijalno načelo, moralna krepost, bližnji, Fratelli tutti

UVOD

Jedno od pitanja koje proučavaju društvene i humanističke znanosti jest odnos teorije i prakse. U socijalnom nauku Crkve taj se odnos proučava pod vidom jedinstva ili raskoraka između vje-

rovanja i djelovanja. Drugi vatikanski sabor adresira taj problem izjavom da vjernici, između ostalog, „nedostacima svoga religioznog, moralnog i socijalnog života pravo lice Boga i religije prije zakrivaju nego otkrivaju”.¹ Jedno od područja na kojima se ta stvarnost očituje jest življenje solidarnosti koja u socijalnom nauku Crkve ima status jednog od temeljnih načela, kako na individualnoj, tako i na strukturalnoj razini. Prema socijalnom nauku Crkve solidarnost čine dva komplementarna aspekta, ona je socijalno načelo i moralna krepost.² U našem vremenu višestrukih kriza solidarnost je suočena s brojnim izazovima, od kojih se mogu izdvojiti dva. Prvi je proces modernizacije tijekom kojega su se ljudi udaljili jedni od drugih, ali i od samih sebe. U modernim društvima ne vlada tradicionalno zajedništvo i mehanička solidarnost, nego napreduje izoliranost. Ona utječe na izgradnju identiteta koji se temelji i na društvenoj interakciji.³ Drugi je proces globalizacije, koji uvjetuje ljudsku međuovisnost, što postaje i moralni izazov. Naime ovisnost na temelju novih načina globalne trgovine, financija i ekološke povezanosti zahtijeva prepoznavanje zajedničke odgovornosti jednih prema drugima. Prema papi Ivanu Pavlu II. ova činjenična povezanost upućuje na uvjerenje o dubokoj međuovisnosti i posljedično solidarnosti, njezinom prihvaćanju i prenošenju na moralnu razinu.⁴ Upravo socijalni nauk Crkve naglašava važnost moralne dimenzije jer solidarnost je kako u svojoj dimenziji socijalnog načela tako i u dimenziji moralne kreposti „zalaganje za dobro bližnjega”.⁵ Time se otvara pitanje: tko je bližnji? Najnoviji socijalni dokumenti Crkve adresiraju ta pitanja te će ovaj rad osobito istražiti socijalnu encikliku pape Franje *Fratelli tutti* (2020.). Cilj rada je istražiti zastupljenost dimenzija solidarnosti i njihovog značenja te način sistematizacije solidarnosti na mikro (individualnoj) razini kao i povezanost solidarnosti s pojmom bližnjega. Prije toga teorijski dio rada obrađuje solidarnost u socijalnom nauku Crkve kao načelo višedimenzionalne povezanosti i međuovisnosti triju dimen-

¹ Pavao VI., Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu „*Gaudium et spes*”, u: II. vatikanski koncil, *Dokumenti. Latinski i hrvatski*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., br. 19.

² Usp. Papinsko vijeće „*Iustitia et pax*”, *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2005., br. 193.

³ Usp. Michael Haralambos, Martin Holborn, *Sociologija - Teme i perspektive*, Golden marketing, Zagreb, 2002., 923.

⁴ Usp. David Hollenbach, Foreward, u: Meghan J. Clark, *The Vision of Catholic Social Thought: The Virtue of Solidarity and the Praxis of Human Rights*, Fortress Press, Washington, 2014., ix-xi, x.

⁵ Usp. Papinsko vijeće „*Iustitia et pax*”, *Kompendij*, br. 193.

zija solidarnosti kao i pitanje prijenosa solidarnosti između dimenzija. Zatim slijedi prikaz solidarnosti kao moralno-etičke kreposti. Na kraju rada slijedi zaključak.

1. SOLIDARNOST IZMEĐU DRUŠTVENE TEORIJE I INDIVIDUALNE PRAKSE

Konceptualizacija solidarnosti važan je preduvjet za njezinu konkretnu društvenu primjenu u uvjetima modernih i postmodernih funkcionalno diferenciranih društava. Socijalni nauk Crkve pred tim izazovom povezivanja društvene teorije i individualne prakse solidarnosti razvija pristup koji se temelji na cjelovitoj viziji podruštvljenja te odnosa pojedinca i društva. Osobit se naglasak stavlja na prevladavanje svakog oblika jednostranog pogleda na solidarnost koje bi to načelo poimalo samo kao primjerice moralni apel bez praktične primjene ili pak samo kao strukturalno načelo koje je odvojeno od pojedinca koji, na moralno-etičkoj razini, predstavlja važan resurs ovog načela.

1.1. Solidarnost u socijalnom nauku Crkve: načelo višedimenzionalne povezanosti i međuovisnosti

Temelj kršćanskog poimanja solidarnosti sadržan je u Starom i Novom zavjetu. Božja solidarnost s ljudima kroz povijest spasenja izvor je za konstituciju solidarne prakse Crkve kroz stoljeća koja je ujedno i bila jedna od novosti koje je kršćanstvo unijelo u svijet.⁶

Polazeći i od biblijskih temelja u poimanju solidarnosti velik utjecaj u socijalnom nauku Crkve imao je njemački socijalni etičar Oswald von Nell-Breuning⁷. Prema njemu solidarnost je temeljni zakon (*Baugesetz*) svake ljudske zajednice te su zajednica i njezini članovi povezani istom sudbinom („svi se nalazimo na istom brodu”), zbog čega govorimo o „međusobnoj povezanosti” (*Gemeinverstrickung*). Može se reći da „zajednička/solidarna odgovornost”

⁶ Usp. Ivan Dugandžić, Biblijska inspiracija solidarnosti danas, u: *Bogoslovska smotra* LXXV (2005.) 4, 971-990; Ivan Dugandžić, Oblici solidarnosti u ranom kršćanstvu, u: *Bogoslovska smotra* LXXIV (2004.) 2, 377-398.

⁷ Usp. Oswald von Nell-Breuning pripada tradiciji njemačkog solidarizma što ga je u Njemačkoj u 19. stoljeću utemeljio Heinrich Pesch na neoskolastičkim zasadama. U 20. stoljeću solidarizam osim Nell-Breuninga zastupa i Gustav Grundlach; oni osobito istražuju odnos i povezanost pojedinca i društva. Kratak uvod u solidarizam pruža rad: Špiro Marasović, Porijeklo i sadržaj pojma solidarnosti, *Bogoslovska smotra* 74 (2004.) 2, 353-376.

(*Gemeinhaftung*) ima svoj razlog i temelj u „međusobnoj povezanosti”. Ono što pojedinac čini ili dopušta djeluje, htio on to ili ne, na zajednicu. I što zajednica čini ili dopušta djeluje, također namjerava li to zajednica ili ne, na članove te zajednice.⁸ Prema Nell-Breuningu solidarnost određuje cijelu strukturu ljudskog društva i time nosi društvo kao što gotički stupovi nose gotičku katedralu ili čelična konstrukcija moderne nebodere.⁹

Za prikaz dvostrukog motiva „međusobne povezanosti” i „zajedničke/solidarne odgovornosti” Nell-Breuning analogno koristi sliku lađe: „Svi se nalazimo na jednoj lađi; potone li lađa, svi ćemo potonuti; doplovi li lađa sretno na cilj, svi smo spašeni (...); da bi lađa stigla sretno na cilj, potrebna je zajednička suradnja svih njezinih putnika (...). To nisu ‘etički postulati’ nego trezvene činjenice; ako su te činjenice ispravno prepoznate, onda rezultiraju iz moralnih zapovijedi: prava i obveza za one koji lađom upravljaju kao i prava i obveza svih putnika lađe.”¹⁰ Ovime Nell-Breuning adresira, kroz govor o pravima i dužnostima, dvije ključne razine: strukturalnu (upravljajući broda, tj. gospodarske, političke i ostale društvene razine) i individualnu razinu (građanin pojedinac).

U socijalnom nauku Crkve solidarnost je kao načelo prisutna od samog početka iako ne terminološki, uporabom samog pojma, ali sadržaj načela je prisutan. Tako Lav XIII. solidarnost adresira pod imenom „prijateljstva”, Pio XI. sintagmom „socijalne ljubavi”, a Pavao VI. „civilizacijom ljubavi”.¹¹ Pojam solidarnosti prvi put je spomenut u enciklici *Summi Pontificatus* pape Pija XII. godine 1939., gdje se solidarnost koristi u kontekstu ljudske međusobne povezanosti. Iz činjenice da svi ljudi dijele istu povijest stvaranja i otkupljenja Pio

⁸ Usp. Oswald von Nell-Breuning, *Baugesetze der Gesellschaft. Solidarität und Subsidiarität*, Freiburg im Breisgau, Herder, 1990., 17.

⁹ Usp. *Isto*, 11.

¹⁰ Oswald von Nell-Breuning, *Solidarismus*, u: Oswald von Nell-Breuning, Hermann Sacher (ur.), *Gesellschaftliche Ordnungssysteme*, Freiburg im Breisgau, Herder, 1951., 357-376, 361. Slika lađe kao metafore za solidarnost prisutna je i u socijalnom nauku pape Franje primjerice za vrijeme blagoslova „Urbi et Orbi” 27. ožujka 2020., na početku pandemije bolesti COVID-19 (usp. Francis, „*Urbi et Orbi*” *Blessing. Extraordinary moment of prayer presided over by Pope*, 17. 3. 2020. https://www.vatican.va/content/francesco/en/messages/urbi/documents/papa-francesco_20200327_urbi-et-orbi-epidemia.html (3.5.2023.)), kao i u socijalnoj enciklici *Fratelli tutti* (usp. Franjo, *Fratelli tutti – Enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2021., br. 30 i 32).

¹¹ Ivan Pavao II., *Centesimus annus. Enciklika*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, br. 10. Pregled uporabe pojma solidarnosti u socijalnom nauku Crkve prije *Sollicitudo rei socialis* sistematizira: Meghan J. Clark, *The Vision of Catholic Social Thought: The Virtue of Solidarity and the Praxis of Human Rights*, Fortress Press, Washington, 2014., 18-23.

XII. izvodi solidarnost kao zakon, čime je istaknuta normativna dimenzija i obveza solidarnosti koja prati našu ljudsku međusobnu povezanost.¹² Važan temelj za konceptualizaciju solidarnosti iz katoličke perspektive pruža pastoralna konstitucija II. vatikanskog sabora *Gaudium et spes*¹³. Enciklika *Populorum progressio* (1967.) pape Pavla VI. svojim je pristupom načelu solidarnosti¹⁴ utjecala na daljnje socijalne dokumente, poput *Sollicitudo rei socialis* (1987.), čiji prikaz slijedi, te *Caritas in veritate* (2009.) pape Benedikta XVI.,¹⁵ sve do posljednje socijalne enciklike *Fratelli tutti*.

Papa Ivan Pavao II. u socijalnoj enciklici *Sollicitudo rei socialis* iz 1987. godine posvećuje solidarnosti značajnu pozornost¹⁶ u kontekstu govora o „strukturama grijeha” te međusobne povezanosti između ljudi i nacija. Upravo je ta uzajamnost sustav koji određuje odnose u suvremenom svijetu na svim njegovim razinama: ekonomskim, kulturnim, političkim i vjerskim, i treba ju prema papi Ivanu Pavlu II. shvatiti kao moralnu kategoriju. Odgovor na nju Papa vidi u solidarnosti koju treba shvatiti kao „moralno i socijalno ponašanje, kao ‘vrlinu’”.¹⁷ Ova distinkcija je važna jer se adresiraju dvije integrativne dimenzije solidarnosti: individualna i strukturalna. Papa Ivan Pavao II. stoga definira solidarnost riječima da ona „nije, dakle, osjećaj neke neodređene sućuti ili površnog ganuća zbog patnji tolikih ljudi, bliskih ili udaljenih. Naprotiv, to je *čvrsta i postojana odlučnost* zauzeti se za *opće dobro*, to jest za dobro svih i svakoga, jer svi smo mi uistinu za *sve* odgovorni”.¹⁸ U enciklici *Centesimus*

¹² Usp. Conor M. Kelly, *Everyday Solidarity: A Framework for Integrating Theological Ethics and Ordinary Life*, *Theological Studies*, 81 (2020.) 2, 414–437.

¹³ Usp. Pavao VI., Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* o Crkvi u suvremenom svijetu, u: II. vatikanski koncil, *Dokumenti. Latinski i hrvatski*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., br. 12, 22, 32, 45.

¹⁴ Usp. Pavao VI., *Populorum Progressio*. Enciklika o razvitku naroda, u: Marijan Valković (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., br. 17, 44, 48, 52, 62, 64, 65, 67, 73, 84.

¹⁵ Usp. Benedikt XVI., *Caritas in veritate. Ljubav u istini. Enciklika o cjelovitom ljudskom razvoju u ljubavi i istini*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2010., br. 11, 13, 19. Drugo poglavlje (br. 21, 25, 27, 28). Treće poglavlje (br. 35, 36, 38, 39, 41, 42). Četvrto poglavlje (br. 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51). Peto poglavlje (br. 53, 54, 58, 59, 60, 61, 67) te br. 73 i 78.

¹⁶ Usp. Ivan Pavao II., *Sollicitudo rei socialis*. Enciklika o dvadesetoj obljetnici enciklike *Populorum Progressio*, u: Marijan Valković (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., br. 38–40.

¹⁷ *Isto*, br. 38.

¹⁸ *Isto*. Na formulaciju navedene definicije solidarnosti pape Ivana Pavla II. utjecala je filozofska misao Maxa Schelera, osobito kada je riječ o konceptu suodgovornosti (usp. Marijana Kompes, *Solidarnost i „stvaranje novog mentaliteta”* prema

annus Ivan Pavao II. prvi put solidarnost naziva načelom, i to kao „jedno od temeljnih načela kršćanskog shvaćanja društvene i političke organizacije”.¹⁹

Na tom temelju i Kompendij socijalnog nauka Crkve 2005. godine prikazuje solidarnost u kontekstu novih odnosa međuovisnosti među ljudima i narodima pod dva komplementarna aspekta: pod aspektom socijalnog načela i moralne kreposti.²⁰ Prvi strukturalni aspekt obuhvaća solidarnost kao socijalno načelo koje uređuje institucije na način da se „strukture grijeha”²¹ koje vladaju među osobama i narodima nadilaze i preobražavaju u strukture solidarnosti. To se konkretno strukturalno ostvaruje preko donošenja ili promjene zakona, tržišnih pravila i propisa. Drugi individualni aspekt odnosi se na solidarnost kao istinsku moralnu krepost. U objašnjenju te stvarnosti Kompendij se poziva na definiciju pape Ivana Pavla II. iz *Sollicitudo rei socialis*.²² Time Kompendij uzdiže solidarnost na rang temeljne *socijalne kreposti* jer ju smješta u dimenziju pravde, koja je krepost usmjerena *općemu dobru* na najizvršnji način. Osim toga, pozivajući se na *Sollicitudo rei socialis*,²³ Kompendij u nastavku ističe da je solidarnost kao krepost „zalaganje za dobro bližnjega”.²⁴ Bližnji može biti netko tko je blizu i koga poznajemo; tko je blizu (u istom području), a koga ne poznajemo; tko je daleko (u drugoj zemlji, na drugom kontinentu) i koga poznajemo/ne poznajemo. Bližnji također može biti na mikro, mezo i makro razini društva.

Papa Ivan Pavao II. dao je važan temelj i usmjerenje poimanju solidarnosti iz kršćanske perspektive ističući jedinstvo između individualne i strukturalne dimenzije solidarnosti. Već je u ranijim djelima jasno istaknuo, i u svojim socijalnim dokumentima ostao na tom tragu, da „kršćanska etika, po samim svojim osnovama, nije samo program morala pojedinca, već obuhvaća u sebi, u svojim osnovnim pretpostavkama, program društvenog morala”.²⁵ Pri tome je jasno kako je izvorište solidarnosti za cijelo društvo sam čovjek. Stoga papa Ivan Pavao II. naglašava kako „kršćanska etika, dakle, u svom sporu s empirizmom i pozitivizmom, iza kojih neopozivo vreba

socijalnom nauku Crkve: teorijski i empirijski pristup, *Bogoslovska smotra*, 88 (2018.) 4, 915-937., 922).

¹⁹ Ivan Pavao II., *Centesimus annus*, br. 10.

²⁰ Usp. Papinsko vijeće „*Iustitia et pax*”, *Kompendij*, br. 193.

²¹ Ivan Pavao II., *Sollicitudo rei socialis*, br. 36-37.

²² Usp. *Isto*, br. 38.

²³ Usp. *Isto*.

²⁴ Papinsko vijeće „*Iustitia et pax*”, *Kompendij*, br. 193.

²⁵ Karol Wojtyła, *Temelji etike*, Verbum, Split, 1998., 91-92.

etički utilitarizam, brani ne samo društvene kreposti koje su neprocjenjiva baština Objave, već brani u čovjeku samu osnovu ovih kreposti, njihov razlog postojanja u osobi. Osoba je slobodno biće, ali njezina sloboda ne znači nezavisnost od društva. (...) Svoju slobodu može koristiti dobro tada kada na naravnoj podlozi svoje sklonosti prema društvenom životu razvija realne društvene kreposti. Ove kreposti istodobno odlučuju o ostvarenju općeg dobra. Ljudska osoba se ne može razvijati i usavršavati izvan njega”.²⁶ Kršćanska socijalna etika stoga, prema Alexanderu Filipoviću objedinjuje sljedeća tri područja: 1) pitanje pravednog i uspješnog života, dakle pitanje morala; 2) pitanje društvenog, dakle društvenih struktura i 3) pitanje oblikovanja, tj. reguliranja zajednice.²⁷ S obzirom na doseg socijalne etike i socijalnog nauka Crkve, solidarnost iz te perspektive obuhvaća pitanja morala, ali i pitanje struktura te predstavlja načelo višedimenzionalne povezanosti i međuovisnosti.

1.2. Tri dimenzije solidarnosti i pitanje prijenosa solidarnosti između dimenzija

Na tragu prikazanih definicija solidarnosti kao moralne kreposti i socijalnog načela socijalni etičar Arno Anzenbacher sistematizira unutar načela solidarnosti: a) socijalno-etički vid te b) individualno-etički vid. Socijalno-etički vid solidarnosti odnosi se na područje institucionalnoga te uhodane socijalne interakcije na području struktura, odnosa i poretka. Pri tome se radi s jedne strane o pravno-formalnim sistemima i okvirima u koje solidarnost ulazi i koje prožima. S druge strane, radi se o brojnim neformalnim institucijama koje se na dobrovoljnoj osnovi zalažu za solidarnost u društvu (karitativne institucije, socijalni pokreti, nevladine organizacije itd.).

Kod individualno-etičkog vida solidarnosti radi se o subjektivno-moralnom stavu prema solidarnosti, dakle o osobnoj spremnosti, tj. „čvrstoj i postojanoj odlučnosti” da se založi za solidarnost, s jedne strane, kao pravni princip i u kontekstu dobrovoljno-karitativne zapovijedi ljubavi te, s druge strane, za oblikovanje institucionalnog područja na temelju solidarnosti. Ovo razlikovanje socijalno-etičke i individualno-etičke perspektive solidarnosti omogućuje postavljanje pitanja: kako solidarnost doprinosi u navedene

²⁶ Isto, 94-95.

²⁷ Usp. Alexander Filipović, *Christliche Sozialethik und der Primat der Praxis. Ein pragmatischer Orientierungsversuch auf dem Feld der Sozialtheorie*, u: *Jahrbuch für Christliche Sozialwissenschaften*, 63 (2022.) 215-232, 217.

društvene razine i okvire? Odgovor obuhvaća razmatranje pitanja tko su akteri društvenih razina i okvira. U okviru pravnog poretka radi se o akterima pravne politike.²⁸ S obzirom da na temelju građanskog statusa osobe, politička legitimacija može biti samo demokratska, za nju su odgovorni ne samo političari u užem smislu nego i građani. Odgovor na pitanje bi dakle bio da to koliko će društvene razine i okviri biti solidarni ovisi u krajnjoj liniji o stavu koji građani imaju prema solidarnosti. Jedno društvo koje je desolidarizirano i temelji se na posjedovanju i partikularnim interesima neće biti u mogućnosti uvesti solidarnost na društvene razine i okvire. Dakle, iako je princip solidarnosti primarno pravni princip i ima za cilj socijalno-etičko oblikovanje institucionalnog područja, on stoji u bitnoj povezanosti s moralnim stavom o solidarnosti. Stoga kršćanska socijalna etika inzistira na tome da se prizna odgoj srca kao sastavnica društvenog poretka. I prema Jürgenu Habermasu pravo dobiva svoju društveno integrativnu snagu iz izvora društvene solidarnosti. Ali treba istaknuti da je solidarnost koja je pohranjena u pravnim strukturama bitno potrebna obnove te je samim time ugroženi resurs.²⁹ Anzenbacher svojom argumentacijom primjenjuje osnovni socijalno-etički zakon na solidarnost, dakle da pravedne strukture i institucije nastaju na temelju pravednih pojedinaca koji te strukture čine, što znači da solidarne strukture i institucije i društvo nastaju na temelju solidarnih pojedinaca. Time je adresirano izvorište solidarnosti – pojedinac, koji često biva previđen u svom značenju, ali i društvenoj odgovornosti u odnosu na solidarnost.

U daljnjem koraku Anzenbacherova sistematizacija može se detaljnije specificirati na sljedeće tri razine kada je riječ o akterima i dimenzijama solidarnosti: 1) makro razina solidarnosti: politika, ekonomija, društvena razina 2) mezo razina: civilno društvo i 3) mikro razina: pojedinac. Na makro razini primjerice politika može promicati solidarnost kroz zakone i odredbe koji štite društvenu koheziju i jednakost. Na mezo razini civilnog društva brojne organizacije civilnog društva mogu biti snažan instrument jačanja solidarnosti u društvu na način da prakticiraju solidarnost, ali i pridonose obnovi društvenih izvora solidarnosti. I pastoralna konstitucija *Gaudium et spes* ističe kako organizacije civilnog društva mogu dati moralne poticaje, inicirati rasprave o pravednosti, zastupati slabe u društvu.³⁰ Crkva tu može dati također velik doprinos.

²⁸ Usp. Arno Anzenbacher, *Christliche Sozialethik. Einführung und Prinzipien*, Ferdinand Schöningh, Paderborn - München - Wien - Zürich, 1997., 198-199.

²⁹ Usp. *Isto*, 200.

³⁰ Usp. Pavao VI., Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, br. 11.

Na mikro razini pojedinca dolazi do izražaja činjenice da upravo pojedinac predstavlja pravi temelj društvene solidarnosti, kroz svijest o odgovornosti za druge i spremnost na participaciju za druge. Pojedinac nije samo adresat solidarnosti. On je subjekt koji u svom vlastitom životu može živjeti solidarnost i tako vlastiti život razvijati u pozitivnom smjeru. Pravedni i solidarni društveni poredak ne može biti ostvaren samo kroz društvene strukture, nego pretpostavlja veliki broj inicijativa na temelju individualne odgovornosti i zajedničkog moralnog uvjerenja kojemu je cilj stvaranje solidarnog društva.³¹

Pojedincu dakle pripada važna uloga kada je riječ o prijenosu solidarnosti između prikazanih dimenzija solidarnosti, kako individualno-etičke i socijalno-etičke tako i na makro, mezo i mikro razini društva³². Ako nedostaje povezanost između navedenih dimenzija solidarnosti, ona doživljava svojevrsnu privatizaciju, zatvara se u privatnu razinu³³ i time ne ulazi u druge društvene dimenzije solidarnosti (mezo i makro). Promicanje mehanizama povezanosti i integracije solidarnosti na svim društvenim razinama od izrazite je važnosti za razumijevanje raskoraka između teorije i prakse solidarnosti u uvjetima kompleksnih postmodernih društava koja su u značajnoj mjeri izložena višestrukim krizama.

2. SOLIDARNOST KAO MORALNO-ETIČKA KREPOST

Definicijom solidarnosti kao kreposti Ivan Pavao II. ju je smjestio u dugu tradiciju etike vrlina i drugih moralnih kreposti, kao što su razboritost, pravednost, jakost itd.³⁴ Iz te bogate tradicije mogu se u dokumentima socijalnog nauka Crkve razlučiti naglas-

³¹ Usp. Ingeborg Gabriel, Über Solidarität. Zur Einleitung, u: Ingeborg Gabriel, Helmut Renöckl (ur.), *Solidarität in der Krise. Auf der Suche nach neuen Weben*, Echter Verlag, Wien - Würzburg, 2012., 9-24, 19-20.

³² Time se adresira načelo supsidijarnosti koje potiče participaciju i društvenu aktivaciju one razine moći koja pojedincu u društvu pripada.

³³ Rezultati međunarodnog istraživanja *Europsko istraživanje vrednota* za Hrvatsku pokazuju upravo tu tendenciju (Stjepan Baloban, Ivan Balabanić, Silvija Migles, Pokazatelji solidarnosti u državama Srednje Europe, u: Josip Baloban, Silvija Migles, Krunoslav Nikodem, Siniša Zrinščak (ur.), *Promjena vrijednosnog sustava u demokratskoj Hrvatskoj*, Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2023., 291-316; usp. Stjepan Baloban, Marijana Kompes, Silvija Migles, Kriza solidarnosti i desolidarizacija u hrvatskom društvu, *Bogoslovska smotra*, 89 (2019) 2, 355-384.)

³⁴ Usp. Meghan J. Clark, Anatomy of a Social Virtue: Solidarity and Corresponding Vices, *Political Theology*, 15 (2014) 1, 26-39., 28.

ci u odnosu na solidarnost, i to dimenzija stečenosti solidarnosti i njezine postojane praktičiranosti kao i dimenzija rasta čovječstva bližnjega i rasta osobnog čovječstva (*ultimum potentiae*) na temelju solidarne prakse.

2.1. Solidarnost kao stečena i postojano prakticirana krepost

Prema Aristotelu u *Nikomahovoj etici* samo znanje za etičke kreposti nema nikakve težine. Ključno je praktično znanje, konkretno razboritost, koja vrši izbor najbolje mogućnosti djelovanja, konstituira krepost izborom sredine, dakle onog najboljeg što i samu krepost čini krepošću. Osim razboritosti krepost još konstituira izbor djelovanja radi samog djelovanja kao i „postojano i nepromjenjivo raspoloženje” (1105a34) kao naviknuto, običajnosno, etičko držanje ili habitus djelatnika.³⁵ Aristotel ističe da „ni u kojim ljudskim činima nema toliko postojanosti kao u djelatnostima usklađenim s krepošću: drži se kako su one postojanije i od znanstvenih spoznaja (1100b12-16)”.³⁶

Navedeni elementi antičke filozofske misli mogu biti prepoznati i u definiciji solidarnosti enciklike *Sollicitudo rei socialis*. Da bi solidarnost bila moralna krepost, mora biti stečena i prakticirana. Razvijanje moralne kreposti proces je u kojem se ljudski život ostvaruje u zajednici. I te zajednice trebaju biti u procesu tako da postaju sve humanije.³⁷ Solidarnost može postojati istovremeno kao individualna i socijalna krepost tako da je prisutna na svakoj razini društva. Na taj je način krepost solidarnosti povezana s pravednošću. Cilj pravednosti je dati svakome ono što njemu pripada.³⁸ Stoga su moralne kreposti unutar socijalnog nauka Crkve smještene unutar poziva za realizaciju ispunjenijeg ljudskog života unutar ispunjenije ljudske zajednice.³⁹

Prema sv. Tomi Akvinskom krepost je trajna sklonost i vještina za moralno dobra djela⁴⁰. Sveti Toma Akvinski svrstava kreposti

³⁵ Usp. Ante Pažanin, *Etika i politika. Prilog praktičnoj filozofiji*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 2001., 43.

³⁶ *Isto*.

³⁷ Usp. Meghan J. Clark, Pope Francis and the Christological Dimensions of Solidarity in Catholic Social Teaching, u: *Theological Studies*, 80 (2018.) I, 102-122, 107-108.

³⁸ Usp. Meghan J. Clark, *Anatomy of a Social Virtue*, 37.

³⁹ Usp. *Isto*, 29.

⁴⁰ Usp. ST I-II, q. 55. Thomas AQUINAS, *The Summa Theologica (Latin & English)*, Benziger Bros, Cincinnati, 1947. (<https://isidore.co/aquinas/summa/index.html> (14. 5. 2023.))

u tri kategorije: moralne, intelektualne i teološke. Moralne kreposti još se nazivaju i kardinalnima (stožernima), a njih čine: razboritost, pravednost, jakost i umjerenost. Intelektualne kreposti su: znanje, mudrost i razum. Teološke su kreposti: vjera, ufanje i ljubav.⁴¹ Dok su teološke kreposti ulivene od Boga u čovjekovu dušu, ostale čovjek treba steći vlastitom voljom i odlučnošću. Pojam kreposti je do 18. stoljeća u filozofskoj etici doživio procvat, no s Kantom je naglo zamijenjen pojmovima obveze (*Pflicht*), ali do danas ostaje jedna od središnjih kategorija čudorednog postojanja.⁴² Naime, u svojoj definiciji solidarnosti kao moralne kreposti *Sollicitudo rei socialis* poziva se na Katekizam Katoličke Crkve, koji jasno naglašava kako kod solidarnosti nije čisto riječ o pomaganju drugima. To je dobro činiti, ali solidarnost je više od toga, ona je smještena u područje pravednosti.⁴³ Smještajući solidarnost u područje pravednosti, *Sollicitudo rei socialis* svrstava je u domenu moralne kreposti, i to kardinalne, koja se, kako su Aristotel i sveti Toma Akvinski istaknuli, stječe odlučnošću i postojanošću, što su i temelji definicije solidarnosti kao strukturalnog načela. Prema sistematizaciji Averyja Kolersa, „ako je solidarnost savršena dužnost pravičnosti, onda nije opcionalna”.⁴⁴

2.2. Solidarnost – rast čovječstva bližnjega i rast osobnog čovječstva (*ultimum potentiae*)

Solidarnost ima svoje izvorište u čovjeku te uporište u čovjekovoj strukturi odnosnosti.⁴⁵ Važno je pitanje o vrsti odnosnosti za koju je čovjek sposoban i koju bira, primjerice solidarnost ili otuđenje i individualizam. Upravo kreposno djelovanje, koje obuhvaća i solidarnost, omogućuje rast ne samo pojedinca u njegovoj ljudskoj potencijalnosti nego i društva kao cjeline. Krepost je *ultimum potentiae*, izvanjski izričaj onoga što čovjek može biti; ona je ispunjenje potencijalnosti bitka osobe. Krepost je postignuće čovjeka s

⁴¹ Usp. ST I-II, q. 54-63. Thomas AQUINAS, *The Summa Theologica (Latin & English)*.

⁴² Usp. Konrad Hilpert, Tugend: III. Theologisch-ethisch, u: Walter Kasper (i dr.), *Lexikon für Theologie und Kirche. Zehnter Band*, Herder, Freiburg - Basel - Wien, 2006., 298-299.

⁴³ Usp. Hrvatska biskupska konferencija, *Katekizam Katoličke Crkve*, Glas Koncila, Zagreb 1994., br. 1938-1949.

⁴⁴ Avery Kolers, *The Ethics of Solidarity*, u: Avery Kolers, *A Moral Theory of Solidarity*, Oxford University Press, Oxford, 2016., 141-165.

⁴⁵ Usp. Nikola Vukoja, Solidarnost iz perspektive kršćanske duhovnosti: od otačkog doba do našeg vremena, *Bogoslovska smotra* 74 (2004) 2, 399-431, 400.

obzirom na djelovanje kroz koje on ostvaruje svoju sreću. Ona znači nepokolebljivost u usmjerenju osobe prema istinskom ostvarenju svoga bića: prema Dobrome.⁴⁶ Prakticiranjem kreposti solidarnosti ljudi mogu više postati ono što bi trebali biti,⁴⁷ a samim time i društvo kojeg su dio.

Prema socijalnom nauku Crkve s obzirom da se ljudske aktivnosti odvijaju unutar neke kulture i u interakciji s njom čovjek u tom kontekstu ulaže svoje sposobnosti kao što su vladanje samim sobom, osobna žrtva i zalaganje, solidarnost i raspoloživost da promiče opće dobro. „Zato se prvi i najvažniji posao vrši u *srcu čovjeka*, te način kako se čovjek zalaže da ostvari vlastitu budućnost ovisi o poimanju što ga ima o sebi i o svojoj sudbini.”⁴⁸ Socijalna enciklika *Centesimus annus* ističe važnu činjenicu vezanu uz pojedinca kao izvor solidarnosti u društvu, naime, da priznavanje vrijednosti i veličine vlastite i tuđe osobe otvara mogućnost ulaska u odnos solidarnosti s drugim ljudima. Čovjek zapravo postaje autentično samim sobom posredstvom slobodnog darivanja samog sebe.⁴⁹ On ne može darivati sama sebe samo nekom ljudskom projektu, nekom apstraktnom idealu ili lažnim utopijama, nego drugoj osobi i, na kraju, Bogu. Otuđen je čovjek onaj koji odbija transcendirati sebe samoga i živjeti iskustvo darivanja samoga sebe i oblikovanja autentične ljudske zajednice. Otušeno je ono društvo koje u svojim oblicima proizvodnje i potrošnje otežava ostvarivanje toga darivanja i oblikovanja te međuljudske solidarnosti.⁵⁰ Socijalni nauk Crkve kao dio sistematske teologije ističe pritom važnost duhovnosti koja je uporište solidarne prakse u čovjeku, osobito vjerniku. Upravo kršćanska duhovnost „ne ide samo za nekim djelovanjem, pa makar to bilo i činiti dobro, nego uvijek ima na umu rast osobe, mijenjanje života, napredovanje u ljudskosti. Stoga, po nauku duhovnih učitelja, stvarne solidarnosti i civilizacije ljubavi nema bez promjene stila života, kako pojedinca, tako i cijelih naroda i

⁴⁶ Usp. Josef Pieper, *Über die Hoffnung*, Johannes Verlag Einsiedeln, Freiburg, 2006., 5.

⁴⁷ Usp. Meghan J. Clark, *Anatomy of a Social Virtue*, 38.

⁴⁸ Ivan Pavao II., *Centesimus annus*. Enciklika, br. 51.

⁴⁹ Papa Ivan Pavao II. ovom se formulacijom oslanja na II. vatikanski sabor, koji je formulirao da „ta sličnost [jedinstva božanskih osoba i jedinstva sinova Božjih u istini i ljubavi] jasno pokazuje da čovjek koji je na zemlji jedino stvorenje što ga je radi njega samoga Bog htio, ne može potpuno naći sebe osim po iskrenom darivanju samoga sebe”. (Pastoralna konstitucija o Crkvi u suvremenom svijetu *Gaudium et spes*, br. 24.)

⁵⁰ Usp. Ivan Pavao II., *Centesimus annus*. Enciklika, 41.

svoga čovječanstva”.⁵¹ Solidarnost dakle pridonosi rastu čovječstva bližnjega i iskaz je življene ljubavi prema bližnjemu, ona ujedno i podjednako pridonosi rastu osobnog čovječstva (*ultimum potentiae*) osobe koja djeluje solidarno. Djelujući solidarno, čvrsto i postojano/odlučno, osoba postaje solidarna te vlastitim trudom i naporom stječe krepost solidarnosti. „Stoga solidarnost treba postati trajan stil življenja i ponašanja želi li se barem donekle utjecati na život pojedinca (pa i onih koji su solidarni), skupina i struktura, jer povremene geste solidarnosti redovito ne diraju čovjekovu dubinu, a još manje stvaraju novi mentalitet.”⁵²

Najveća suprotnost solidarnosti je individualizam, koji polazi od činjenice da su ljudske osobe fundamentalno izolirani, atomizirani pojedinci. Egoizam je najjasniji primjer ovog poroka. Pretjerani individualizam u svojoj se biti temelji na krivom poimanju osobe.⁵³ Alexis de Tocqueville je još u 19. stoljeću opisao kako nas individualizam odvaja ne samo geografski nego i vremenski (od ljudi prije i poslije nas).⁵⁴ Karol Wojtyła u analizi individualizma ukazuje na povezanost individualne i socijalne dimenzije društvenosti činjenicom da usmjerenost samo na svoje vlastito, pojedinačno dobro proizvodi samo privide pravednosti ili ljubavi te nikada neće ostvariti autentične kreposti. Bez njihova ostvarenja nema istinskog društvenog morala.⁵⁵

3. DESKRIPTIVNA ANALIZA FREKVENCIJA

3.1. Cilj istraživanja, istraživačka pitanja i metoda

U trećem dijelu rada bit će provedena deskriptivna analiza frekvencija u svrhu prikaza varijabiliteta pojavnosti istraživanih pojmova „solidarnosti” i „bližnjega”. Temeljni izvor istraživanja je posljednja socijalna enciklika pape Franje *Fratelli tutti* (2020.). Razlog odabira ovog izvora je dvojak. Prvo, riječ je o socijalnom dokumentu koji do sada još nije bio istraživan na način koji postavljaju cilj i istraživačka pitanja ovog rada. Drugo, riječ je o najnovi-

⁵¹ Nikola Vukoja, Solidarnost iz perspektive kršćanske duhovnosti, 428.

⁵² *Isto*, 430.

⁵³ Usp. Meghan J. Clark, Anatomy of a Social Virtue, 32-33.

⁵⁴ Usp. George Harne, The Virtue of Solidarity, *First Things*, 30. 8. 2021. (<https://www.firstthings.com/web-exclusives/2021/08/the-virtue-of-solidarity> (20.5.2023.)).

⁵⁵ Usp. Karol Wojtyła, *Temelji etike*, 94.

jem socijalnom dokumentu, koji je objavljen u vrijeme višestrukih kriza (zdravstvene, uzrokovane pandemijom COVID-a 19, ekonomske, ekološke i drugih kriza), a načelo solidarnosti zadobiva osobitu pozornost upravo u kriznim vremenima. Očekivati je da će izabrani izvor ne samo zauzeti stav prema postojećem crkvenom socijalnom nauku o solidarnosti, nego možda i razviti nove elemente i smjernice za razumijevanje, konceptualizaciju i primjenu načela solidarnosti u našem vremenu.

Stoga je cilj empirijskog dijela rada istražiti koja je od tri dimenzije solidarnosti (makro, mezo, mikro) najzastupljenija u socijalnoj enciklici pape Franje *Fratelli tutti* te u kojem značenju?

Formulirana su sljedeća dva istraživačka pitanja:

1. Na koji je način sistematizirana solidarnost na mikro razini?
2. Postoji li, i ako postoji, kakva argumentacijska povezanost pojma „bližnjega” i „solidarnosti” u argumentaciji socijalne enciklike *Fratelli tutti*?

Iako drugo istraživačko pitanje uključuje biblijski pojam „bližnjega” koji je usko vezan uz solidarnost, ostaje otvoreno pitanje na kojoj razini (makro, mezo, mikro) se taj pojam, s obzirom na višestrukost suvremenih kriza, primarno koristi i u kojem značenju.

Istraživanje je konstruirano kao pojmovna analiza⁵⁶ enciklike kojoj je cilj istražiti i prikazati učestalost korištenja istraživanih pojmova „solidarnosti” te „bližnjega” u kombinaciji s elementima deskriptivne statistike radi sustavnijeg prikaza rezultata.

3.2. Rezultati i diskusija

Prema rezultatima pojmovne analize socijalnog dokumenta *Fratelli tutti* zastupljenost načela „solidarnosti” (Tablica 1.) i pojma „bližnjega” (Tablica 2.) je, u brojčanom smislu, gotovo podjednaka. Načelo solidarnosti se koristi ukupno 26 puta, i to u 18 brojeva⁵⁷ enciklike. Pojam „bližnji” koristi se ukupno 28 puta u 15 brojeva enciklike. Za oba pojma istraživana je eksplicitna uporaba u smislu navođenja samog pojma.

⁵⁶ Usp. Teresa Cabré, *Terminology: Theory, Methods and Application. Vol. 1.*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 1999.

⁵⁷ Razlika u brojevima potječe od činjenice da je u nekim brojevima enciklike solidarnost korištena više od jednog puta. Cilj je bio istražiti zastupljenost istraživanog pojma na razini broja dokumenta s obzirom da oni čine argumentacijske cjeline socijalnog dokumenta.

3.2.1. Načelo solidarnosti

Kada je riječ o načelu solidarnosti, rezultati prikazani u Tablici 1. daju odgovor na istraživačko pitanje i to da je od tri dimenzije solidarnosti u socijalnoj enciklici najzastupljenija makro dimenzija, koja se odnosi na politiku, ekonomiju i društvenu razinu. Ukupno se koristi u osam brojeva socijalne enciklike. No, očito je da je tijesno slijedi mikro razina pojedinca, koja se tematski obrađuje u šest brojeva socijalne enciklike. Slijedi mezo razina (civilno društvo), s ukupno četiri korištenja.

Tablica 1. Rezultati – zastupljenost načela solidarnosti u socijalnoj enciklici *Fratelli tutti* (2020.)

Razina solidarnosti	Ukupan broj korištenja načela solidarnosti u brojevima socijalne enciklike	Brojevi socijalne enciklike u kojima je načelo solidarnosti korišteno
1. MIKRO RAZINA – pojedinac	6	FT 11; FT 36; FT 75; FT 114; FT 116; FT 243.
2. MEZO RAZINA – civilno društvo	4	FT 152; FT 187; FT 169; FT 115.
3. MAKRO RAZINA – politika, ekonomija, društvena razina	8	FT 127; FT 132; FT 138; FT 146; FT 168; FT 186; FT 205; FT 249.

Kad je riječ o odgovoru na prvo istraživačko pitanje: na koji je način sistematizirana solidarnost na mikro razini (pojedinac), rezultati daju važan uvid. Solidarnost se naime obrađuje kao moralna krepost te se argumentacijski pružaju elementi za njezinu obnovu upravo na individualnoj razini, gdje je njezino izvorište. Tako enciklika naglašava da se „solidarnost ne može postići jednom zauvijek: mora (...) se stjecati svaki dan”⁵⁸. Time se adresira dimenzija stjecanja, po čemu i solidarnost jest stečena krepost kako je istaknuto u teorijskom dijelu, a pojedinac je ključan faktor u ostvarenju tog cilja. Nadalje, solidarnost se tematizira u dimenziji moralne kreposti kao procesa i rasta kad se ističe da se solidarnosti „moraju posvetiti vrijeme, trud i dobra” (FT 36). Adresiraju se i prepreke u ostvarenju solidarnosti na individualnoj razini, kao primjerice tvrd-

⁵⁸ Papa Franjo, *Fratelli tutti*, br. 11. Zbog daljnje brojnosti navoda iz navedene enciklike, u nastavku će se izvor navoditi u tekstu te koristiti skraćenica FT.

nje: „nitko to ne može popraviti” ili „što mogu ja učiniti?” (FT 75)⁵⁹. U sljedećem broju izravno se adresira solidarnost koja kao „moralna krjepost i društveno ponašanje zahtijeva mnogostruk napor onih koji su odgovorni za odgoj i obrazovanje” te se pod time misli na obitelj, nastavnike i odgojitelje, kulturne i medijske djelatnike (FT 114). Argumentacijom ovog broja ostvaruje se povezivanje različitih dimenzija solidarnosti (mikro, mezo i makro razina), polazeći od temeljne činjenice solidarnosti kao moralne kreposti. Pretposljednji broj na istome tragu ističe dimenziju solidarnosti kao moralne kreposti kroz formulaciju da ona „izražava mnogo više od nekoliko sporadičnih gesta velikodušnosti” te ju se povezuje s makro razinom borbe protiv strukturnih uzroka siromaštva te borbe protiv razornih učinaka vladavine novca (FT 116). Argumentacija posljednjeg broja ističe da je potrebno gajiti kreposti koje potiču solidarnost, pomirenje, mir u slučaju nepravde, neprijateljstva i nepovjerenja u slučaju kada se dogodi sukob (FT 243).

Na temelju prikazanih rezultata može se zaključiti da je solidarnost na mikro razini sistematizirana kao moralno načelo, a ne isključivo kao čista socijalna praksa. Ovaj je rezultat važan iz dva razloga: prvi je taj da je enciklika *Fratelli tutti* pružila važnu smjernicu oblikovanja solidarnosti na individualnoj razini koja obuhvaća nužnu potrebu obnove moralne dimenzije čovjeka. To je razumljivo jer upravo se kroz pojedinca, kako je u prethodnim poglavljima istaknuto, solidarnost kao moralna krepost rađa u društvu, te se kao ograničeni resurs uvijek iznova obnavlja i iz tog resursa ulazi u strukture. Drugi važan razlog jest povezanost s obzirom na razine solidarnosti (mikro, mezo i makro), čime se ističe povezanost s dimenzijom solidarnosti kao socijalnog načela koju je papa Franjo ostvario. Naime, solidarnost kao moralna krepost ne prikazuje se kao jednostrano i isključivo isticanje moralne dimenzije koja bi se ograničila na teorijsko poznavanje odvojeno od prakse, nego ju već na ovoj razini uspješno integrira i povezuje, kao nezamjenjiv temelj, sa mezo i makro razinama. Time se potvrđuje, ali i dodatno učvršćuje pristup solidarnosti unutar socijalnog nauka Crkve kao načela višedimenzionalne povezanosti i međuovisnosti. Važnost upravo ovakvog pristupa jest u tome da se njime povezuje teorija i praksa te se time ističe bit socijalnog nauka Crkve, a to je da je on istovre-

⁵⁹ U hrvatskom se prijevodu za talijanski original „solidarietà” u ovom broju koristi pojam „zajedništva”, tako da je preuzet pojam iz talijanskog izvornika (usp. Francesco, *Fratelli tutti. Lettera enciclica sulla fraternità e l'amicizia sociale*, u: https://www.vatican.va/content/francesco/it/encyclicals/documents/papa-francesco_20201003_enciclica-fratelli-tutti.html (21. 5. 2023.)).

meno i neodvojivo teorijski (socijalni) nauk i socijalna praksa, koji čine cjelinu te se time isključuje svaka mogućnost sporadične primjene načela.

Isti princip povezanosti dimenzija solidarnosti prisutan je na mezo i makro razini. Na mezo razini solidarnosti enciklika *Fratelli tutti* adresira važnost solidarnosti, uzajamnosti, zajedništva na razini gradskih četvrti (FT 152); važnost supsidijarnosti kao lijeka za građansku pasivnost, a time i aktivaciju solidarne prakse (FT 187); važnost pučkih pokreta i oživljavanja lokalnih, nacionalnih i međunarodnih upravljačkih struktura (FT 169) te solidarnosti na razini obitelji, društva i naroda (FT 115). Polazeći od mezo razine papa Franjo ju uspješno povezuje i integrira s drugim razinama, osobito s makro razinom.

Razumljivo je da je makro razina argumentacijski zastupljena u najviše brojeva (njih osam), upravo iz razloga što solidarnost ne može biti reducirana samo na razinu moralnog apela, nego je ona strukturno, socijalno načelo povezano s pravednosti kojoj je temelj moralna i individualna dimenzija, sažeta u sintagmi „moralna krepost“, a krajnji cilj opće dobro. Tako enciklika na makro razini adresira zajedničku svjetsku etiku solidarnosti u odnosu prema čitavoj ljudskoj obitelji te pitanju mira (FT 127); solidarnost u kontekstu migracija (FT 132); solidarnost i razvoj naroda (FT 138); lokalni narcizmi i nesolidarnost s drugim narodima koje su snašle nedaće (FT 146); solidarnost i tržište (FT 168); zdrave ustanove, pravednija uređenja i strukture koje odišu duhom solidarnosti (FT 186); solidarnost i mediji (FT 205) te solidarnost i sjećanje u kolektivnoj svijesti (FT 249).

3.2.2. Pojam „bližnjega“

Drugo istraživačko pitanje proučavalo je povezanost pojma „bližnjega“ i solidarnosti u socijalnoj enciklici *Fratelli tutti* te na kojoj od tri razine (mikro, mezo, makro) i u kojem značenju se taj pojam najviše koristi. Rezultati su pokazali da je pojam bližnjega korišten češće od načela solidarnosti, a distribucija korištenja prikazana je u Tablici 2.

Pojmovna analiza dokumenta dala je važne nove spoznaje s obzirom na istraživačko pitanje. Pojam „bližnjega“ najviše je korišten na mikro razini (devet puta), dok na mezo razini nije nijednom korišten, a na makro razini je korišten šest puta.

Osobito su značajni rezultati analize na mikro razini. Tri broja enciklike posvećena su biblijskim izvještajima o bližnjemu (FT 56, FT 59, FT 61). Značajno je da se u četiri broja, kada se govo-

Tablica 2. Rezultati – zastupljenost pojma „bližnjega” u socijalnoj enciklici *Fratelli tutti* (2020.)

Razina solidarnosti	Ukupan broj korištenja pojma „bližnjega” u brojevima socijalne enciklike	Brojevi socijalne enciklike u kojima je korišten pojam „bližnjega”
1. MIKRO RAZINA - pojedinac	9	FT 56; FT 59; FT 61; FT 67; FT 80; FT 81; FT 101; FT 102; FT 282.
2. MEZO RAZINA – civilno društvo	0	0
3. MAKRO RAZINA – politika, ekonomija, društvena razina	6	FT 16; FT 129; FT 151; FT 163; FT 165; FT 186.

ri o pojmu „bližnjeg”, uvijek koristi sintagma: „postati bližnji” (FT 67, 80, 81, 102). Argumentacijski je izvedena iz Prisposode o milosrdnom Samarijancu (Lk 10, 25-37). Ona predstavlja svojevrsno paradigmatičko proširenje pojma bližnjega na mikro razini, a može se sažeti formulacijom da „više ne govorimo kako imam ‘bližnje’ kojima moram pomoći, nego se ja osjećam pozvanim postati bližnji drugima” (FT 81) ili „ne poziva nas da pitamo tko su ti koji su nam blizu, nego da mi postanemo bliski, bližnji drugima” (FT 80). Ova perspektiva vrednovanja samog izvora solidarnosti izrazito je važna i do sada nije bilo dovoljno zastupljena, kako u teoriji tako i u praksi. Pojam bližnjega u uskoj je vezi sa solidarnosti, koja je kao krepost „zalaganje za dobro bližnjega”⁶⁰ te uvođenjem koncepta „postati bližnji” enciklika *Fratelli tutti* ističe da „zalaganje za dobro bližnjega” (solidarnost) ima dva bitna preduvjeta. Prvi je rast čovječtva bližnjega prema kojemu je solidarna praksa usmjerena, a drugi je rast osobnog čovječtva (*ultimum potentiae*), inicijatora solidarne prakse kao projekta individualnog rasta u kreposti, što enciklika osvjetljava kroz koncept „postati bližnjim”. Između te dvije dimenzije postoji unutarnja povezanost jer kvaliteta jednoga određuje kvalitetu drugoga.

Koncept „postajanja bližnjim” kao projekta individualnog rasta, a time i rasta u solidarnosti, utemeljen je u činjenici da enciklika pojam bližnjega smješta u kontekst „postajanja”, dakle procesa u kojem pojedinac treba „postati bližnji”. Takvom formulacijom se ne

⁶⁰ Papinsko vijeće „Iustitia et pax”, *Kompendij*, br. 193.

koristi deduktivna metoda integriranja „solidarnosti” i pojma „bližnjega” u praksu nego induktivan pristup na temelju kojega pojedinac sam najprije prepoznaje vrijednost u „postajanju bližnjim” za svoj osobni rast i razvoj u čovječstvu te integriranja solidarnosti u svoju društvenu praksu. Osim toga formulaciju je moguće tumačiti kao odraz nedostatka odnosa prema bližnjima, što zahtjeva da čovjek suvremenog doba ponovno „postane bližnji”.

Socijalna enciklika formulacijom „postati bližnji” ostvaruje velik doprinos u prevladavanju rascjepa između teorije i prakse, vjerovanja na deklarativnoj razini i prakse na relacionalnoj razini. Prečesto se poimanje solidarnost reducira na povremene čine darežljivosti⁶¹. Ovim pristupom socijalni nauk Crkve daje važnu smjernicu za integraciju načela solidarnosti kroz svima blizak pojam bližnjega u vjernički život u cjelovitom smislu. Na temelju takvog paradigmatički proširenog poimanja bližnjega solidarnost može postati „čvrsta i postojana odlučnost zauzeti se za opće dobro”⁶². Prikazano paradigmatičko proširenje predstavlja novost enciklike i njezin doprinos poimanju solidarnosti koje kršćanstvo unosi u javni diskurs o tom načelu.

Na mikro razini pojam bližnjega tematizira se u kontekstu stavljanja položaja i službe u zajednici ispred bližnjega (FT 102). Također se ističe da ljubav prema bližnjemu treba biti bitna za vjernike u svrhu zalaganja za opće dobro, ali i učvršćenja vlastitog identiteta (FT 282).

Na makro razini pojam bližnjega koristi se u kontekstu sukoba interesa na svjetskoj razini (FT 16); migranata kao bližnjih (FT 129); otvorenosti prema bližnjemu unutar obitelji, naroda i kulturne, ekonomske i političke integracije sa susjednim narodima (FT 151); bližnjega u kontekstu kategorije naroda (FT 163); ljubav prema bližnjemu u kontekstu ideologija (FT 165) te „zapovjedbene ljubavi” kojoj je cilj organizirati i ustrojiti društvo tako da se bližnji ne zatekne u bijedi (FT 186).

ZAKLJUČAK

Povezanost solidarnosti kao socijalnog načela i moralne kreposti prisutna je u povijesti socijalnog nauka Crkve, a osobito je istaknuta u socijalnoj enciklici *Sollicitudo rei socialis* te Kompendiju socijalnog nauka Crkve. Solidarnost se nalazi u rangu temeljne socijalne kreposti jer je smješтана u dimenziju pravde, čime se ističe

⁶¹ Usp. Ivan Pavao II., *Sollicitudo rei socialis*, br. 38.

⁶² *Isto*.

unutarnja povezanost između individualne i strukturalne dimenzije tog načela. Solidarnost kao socijalno načelo i moralnu krepost povezuje činjenica da je ona, prema Kompendiju, „zalaganje za dobro bližnjega”.⁶³ Kao krepost solidarnost podrazumijeva rast čovječstva bližnjega, ali i rast osobnog čovječstva (*ultimum potentiae*) osobe koja inicira solidarnost. Rezultati deskriptivne analize frekvencija dvaju istraživana pojmova, „solidarnosti” i „bližnjega” dali su nove uvide u trenutni razvoj socijalnog nauka Crkve na temelju enciklike *Fratelli tutti* s obzirom na ta dva pojma istraživana u naše vrijeme višestrukih kriza.

Prvi rezultat istraživanja odnosi se na modernizaciju i postmodernu u kontekstu kojih tradicionalno zajedništvo i mehaničku solidarnost zamjenjuje izoliranost i uznapredovali individualizam usmjeren na vlastiti interes. Kao primjer mogu se navesti antropološki temelji moderne ekonomije koja polazi od vlastitog interesa kao najvažnijeg pokretača ljudskog djelovanja (teorija „*homo oeconomicus*”)⁶⁴. Na tom se tragu može interpretirati važan rezultat pojmovne analize „solidarnosti”, da je pojam najzastupljeniji upravo na makro razini, koja se odnosi na politiku, ekonomiju i društvo. Vrlo blizu joj je mikro razina, razina pojedinca. Time je potvrđena unutarnja povezanost solidarnosti kao strukturalnog načela i moralne kreposti koja ukazuje da obnova društvenog poretka dolazi u strukturu preko pojedinaca. Prema našem mišljenju time je adresiran lijek za suočavanje s najvećim neprijateljem solidarnosti, individualizmom kao jednim od glavnih faktora „razdruštvljenja”,⁶⁵ a time i solidarnosti. Ova je pozicija dijametralno suprotna stavu socijalnog nauka Crkve o „podruštvljenju” izrečenom u enciklici *Mater et magistra* (1963.).⁶⁶

Drugi rezultat istraživanja ovog rada otkriva dimenziju solidarnosti koja je važna za aktualno vrijeme kriza, a to je njezina stečenost. „Solidarnost se ne može postići jednom zauvijek: mora (...) se stjecati svaki dan.”⁶⁷ S obzirom da je prema Kompendiju solidarnost

⁶³ Usp. Papinsko vijeće „*Iustitia et pax*”, *Kompendij*, br. 193.

⁶⁴ Usp. Ingeborg Gabriel, *Zur Einführung – Ökologie als Gerechtigkeitsfrage der Gegenwart*, u: Ingeborg Gabriel, Petra Steinmair-Pösel, *Gerechtigkeit in einer endlichen Welt. Ökologie – Wirtschaft – Ethik*, Grünewald, Ostfildern, 2013, 9-31, 18.

⁶⁵ Rade Kalanj, *Dimenzije modernizacije i mjesto identiteta*, u: *Socijalna ekologija* 16 (2007.) 2-3, 113-156, 127.

⁶⁶ Usp. Ivan XXIII., *Mater et Magistra*, u: Marijan Valković (ur.), *Socijalni dokumenti Crkve. Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1991., br. 63-65.

⁶⁷ Papa Franjo, *Fratelli tutti*, br. 11.

„zalaganje za dobro bližnjega”,⁶⁸ rezultati istraživanja pokazuju da se u enciklici *Fratelli tutti* događa svojevrsno paradigmatično proširenje pojma bližnjega, kao sastavnice za solidarnost, i to na mikro razini, od „imati bližnje” prema „postati bližnji” drugima (FT 80, 81). Time se ističe da „zalaganje za dobro bližnjega” (solidarnost) ima dva bitna preduvjeta. Prvi je rast čovječstva bližnjega prema kojemu je solidarna praksa usmjerena, a drugi je rast osobnog čovječstva (*ultimum potentiae*), inicijatora solidarne prakse, što enciklika osvjetljava kroz koncept „postati bližnjim”. To paradigmatično proširenje može biti tumačeno kao lijek za moderni individualizam koji zauzima krajnju poziciju prividnog osobnog rasta kroz ostvarivanje isključivo vlastitog interesa i koristi.

Treći rezultat istraživanja izvodi se iz prethodna dva te ukazuje na dodatni način na koji *Fratelli tutti* pristupa pojmovima „solidarnosti” i „bližnjega”. On može biti shvaćen kao daljnji razvoj socijalnog nauka Crkve u odnosu na „strukture grijeha” koje se „mogu (...) pobijediti jedino dijametralno oprečnim stavom: zalaganjem za dobro bližnjega”⁶⁹. Prema *Fratelli tutti* to znači da zalaganje obuhvaća solidarnost podjednako na makro i mikro razini u povezanosti s pojmom „bližnjega”, solidarnost kao socijalno načelo i moralnu krepost koja treba biti stečena. A „dobro bližnjega” znači paradigmatički proširen pojam ne samo bližnjega u nevolji nego i dobro osobe koja inicira solidarnost i time raste u vlastitom čovječstvu. Oba naglasna enciklike snažan su lijek protiv individualizma (strukturnog i individualnog) koji se u našem vremenu nalazi u korijenu brojnih kriza s kojima se suočavamo.

Ostaje otvoreno pitanje zašto enciklika ne koristi pojam „bližnji” na mezo razini, koja se odnosi na civilno društvo? S obzirom da je središnji pojam za civilno društvo upravo solidarnost, koji podrazumijeva i pojam bližnjega, tim se pojmom koristi i enciklika, kako je prikazano. Izostanak pojma bližnji je, prema našoj prosudbi, tehničke naravi, s obzirom na njegovu pokrivenost u kontekstu pojma solidarnosti, a nikako sadržajne naravi.

Prikazani rezultati sistematiziraju do sada neistražen doprinos enciklike *Fratelli tutti* te predstavljaju svojevrsnu novost za suočavanje s navedenim aspektima kriza našeg vremena na temelju unutarne povezanosti dimenzija solidarnosti te načela solidarnosti i pojma „bližnjega”, jednako kao što je kršćanstvo unijelo novost u poimanju solidarnosti kad je u svojim počecima konceptualno nadišlo antičku

⁶⁸ Usp. Papinsko vijeće „Iustitia et pax”, *Kompendij*, br. 193.

⁶⁹ Ivan Pavao II., *Sollicitudo rei socialis*, br. 48.

perspektivu solidarnosti kao čisto „građanskog prijateljstva” među jednakim novim shvaćanjem solidarnosti kao prakse odnosa prema bližnjima koja obuhvaća sve ljude u duhu ljubavi prema bližnjemu i bratstva među ljudima.⁷⁰

THE CONNECTION BETWEEN SOLIDARITY AS A SOCIAL PRINCIPLE AND MORAL VIRTUE AND THE CONCEPT OF “BECOMING A NEIGHBOUR”. TERMINOLOGICAL ANALYSIS OF THE “FRATELLI TUTTI” SOCIAL ENCYCLICAL

Summary

Starting with the issue of the gap between religious beliefs and social practice, the paper, taking the perspective of social doctrine of the Church, studies solidarity as a social principle and moral virtue in its connection with the “becoming a neighbour” concept, based on the “Fratelli tutti” social encyclical by Pope Francis. The theoretical part of the paper studies solidarity as a principle of multidimensional connection and interdependence, and the question of transferring solidarity between its dimensions. Solidarity as a moral-ethical virtue, as well as the importance of the social source of solidarity at the micro (individual) level is covered in terms of achieving the growth of the neighbour humanity, but also the growth of the personal humanity (*ultimu in potentiae*) of the person practising solidarity. The results of the terminological analysis of the “Fratelli tutti” encyclical in combination with elements of descriptive statistics show the connection of all levels of solidarity (micro, meso and macro), as well as the paradigmatic expansion of the term of “neighbour” through the new syntagm “to become neighbour”. As an original contribution of the encyclical, it further develops the formulation of the “Sollicitudo rei socialis” encyclical about how “structures of sin” are only conquered by a diametrically opposed attitude: a commitment to the good of one’s neighbour. The syntagm also provides a guideline for ethical positioning in relation to individualism, especially in its economic form.

Key words: solidarity, social principle, moral virtue, neighbour, *Fratelli tutti*

⁷⁰ Usp. Hauke Brunkhorst, *Solidarnost. Od građanskog prijateljstva do globalne pravne zajednice*, Beogradski krug - Multimedijalni institut, Beograd - Zagreb, 2004.